

Kucharski, Szymon

Helenów

Przegląd Pruszkowski nr 1, 72-78

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Szymon Kucharski
członek Zarządu PTKN

Helenów

Zespół pałacowo-parkowy w Helenowie jest jednym z najmniej znanych zabytków Pruszkowa. Gwoli rzetelności należy jednak zaznaczyć, że trzeba nieco dobrej woli, aby zaliczyć go do tego grona. Choć formalnie nosi on pruszkowski adres (ul. Grodziska 1), to jednak większość terenu i budynków znajduje się już w gminie Michałowice.

Tutejszy pałac z dwoma wolnostojącymi oficynami powstał po 1807 roku, kiedy właścicielem okolicznych ziem stał się Tomasz Adam Ostrowski – barwna postać epoki stanisławowskiej. Pułkownik Wojska Polskiego, poseł, senator, kasztelan czerski,

Elewacja pałacu od strony podjazdu.

uczestnik obiadów czwartkowych, zwolennik Konstytucji 3 Maja, a po jej uchwaleniu – Minister Skarbu. Oprócz helenowskiego pałacu ufundował on również kościół w pobliskim Nadarzynie, a także wznosił piec hutnicze i kuźnie w osadzie Ujazd w ówczesnym województwie rawskim – dziś jest to miasto Tomaszów Mazowiecki, które nazwę i herb (Rawicz) przyjęło na cześć swego założyciela. Ostrowski swą podpruszkowską majątność nazwał Helenowem, od imienia córki. Dokładna data budowy pałacu nie jest znana; ukończono ją jednak przed śmiercią właściciela w 1817 roku. Odnośnie nazwiska architekta istnieją rozbieżności – autorstwo pierwotnego projektu przypisywane jest Jakubowi Kubickiemu bądź Stanisławowi Zawadzkiemu.

Nie wiemy, komu helenowski majątek przypadł w spadku, ale był to zapewne ktoś z najbliższej rodziny, skoro w 1834 roku przeszedł on na własność syna fundatora, również Tomasza. W pierwszej połowie lat pięćdziesiątych XIX wieku przez krótki czas właścicielem stał się Wincenty Arkuszewski, zaś w roku 1855 nabyli go Potoccy – Stanisław i Maria z Sapiehów. Z ich to inicjatywy, według projektu Henryka Marconiego, klasycystyczny pałac przebudował gruntownie w latach 1859-60 Władysław Hirszel (projektant m. in. neogotyckiego kościoła w Lesznie koło Błonia), nadając mu cechy architektury neorenesansowej – i w takiej postaci możemy go oglądać do dziś. Podjazd od strony obecnej ul. Grodziskiej wiedzie pod szerokie schody flankowane przez dwa leżące sfinksy. Tuż za drzwiami znajduje się okrągły hol, ozdobiony rzeźbami – personifikacjami czterech pór roku. Pomieszczenia dolnej kondygnacji pełniły (i pełnią nadal) funkcje reprezentacyjne – znajdowały się tu m. in. jadalnia i sala balowa. Ich stropy ozdobione są bogatą sztukaterią, częściowo połączaną. Klatka schodowa wiedzie na kondygnację górną, mieszkalną, o nieco skromniejszym wystroju, gdzie ulokowano m. in. sypialnię. Wąskie schody prowadzą jeszcze wyżej, do belwederku, ulokowanego symetrycznie na osi pałacu.

Podczas wspomnianej przebudowy pierwotną bryłę budynku uzupełniono także o półkolisty aneks oranżerii; przekształceniu uległ również park. Bez zmian przetrwały natomiast obie piętrowe oficyny gospodarcze. Być może w tym właśnie okresie ustawiono w parku rzeźby – w tym „Danaidę” Jacopa Franchesiego, datowaną na 1863 rok.

W roku 1866 Potoccy przepisali majątek na nieletnie jeszcze wówczas dzieci – Izabellę i Jakuba Ksawerego.

Jakub Ksawery Potocki, już jako właściciel pałacu, zlecił w 1912 roku przebudowę oranżerii na bibliotekę. W tym roku bowiem, do

„Danajda” – rzeźba Jacopa Franchesiego

kompletowanego przez ojca księgozbioru Potockich z Raju oraz wniesionego w posagu przez matkę księgozbioru Sapiehów z Wysokiego Litewskiego, dołączył świeżo zakupioną (za 6000 rubli) bibliotekę zmarłego historyka, Kazimierza Stronczyńskiego – tworząc olbrzymi księgozbiór, pełen białych kruków. O pasji bibliofilskiej Potockiego niech świadczy fakt, że zamówione wówczas umeblowanie biblioteki kosztowało znacznie więcej niż spadek po Stronczyńskim. Mahoniowe meble, wykonane przez warsztaty Trenerowskiego, oceniano jako najkosztowniejsze wyposażenie wśród wszystkich polskich bibliotek prywatnych.

Inną inwestycją Potockiego, będącą odzwierciedleniem postępu techniki, stał się wolnostojący garaż, wzniesiony w 1927 roku. Jak wspomina Henryk Krzyczkowski: *Wszystkie zabawy, a także odrabianie lekcji, nawet przez najpilniejszych uczniów, przerywało jedno wydarzenie – przejazd przez Pruszków samochodu hrabiego Potockiego. Gdy duży, otwarty, czarny pojazd, prowadzony przez kierowcę w białym płaszczu, wjeżdżał w ciche ulice naszego miasteczka, hałas silnika dobrze było słyszeć i na Stalowej. Samochody jeździły wtedy powoli i bardzo głośno. W takiej chwili wszystkie dzieci zostawiały swoje zajęcia i zabawy, aby pędzić najkrótszą drogą do Helenowa. Niedaleko pałacowej bramy, pod krzyżem, czekaliśmy na samochód, który po niezbyt dobrze wybrukowanej drodze jechał bardzo wolno. Czasami hrabia zatrzymywał się w mieście, aby załatwić jakieś sprawy. Widok tego pojazdu i siedzącego w nim hrabiego był dla dzieci nie lada sensacją. Za wjeżdżającym w parkową bramę samochodem zawsze biegła gromada zadyszanych chłopców.*

Zapewne w tym okresie ustawiono w parku dwie rzeźby, wykonane w 1924 roku przez jednego z najwybitniejszych międzywojennych polskich rzeźbiarzy – Mieczysława Lubelskiego.

W roku 1932, na dwa lata przed swą bezdzietną śmiercią, Potocki postanowił przeznaczyć niemal cały swój majątek – w tym dobra helenowskie o powierzchni 1200 ha i wartości 1 mln zł – na rzecz fundacji do walki z chorobami społecznymi, zwłaszcza

Kobieta z maską – jedna z dwóch rzeźb
Mieczysława Lubelskiego z 1924 roku.

rakiem i gruźlicą. Taki też zapis znalazł się w jego testamencie, na mocy którego przedmioty o charakterze wybitnie zabytkowym otrzymało Muzeum Narodowe, zaś cały, ogromny księgozbiór, liczący wówczas 11900 woluminów – Biblioteka Publiczna w Warszawie. Helenów na własność Fundacji im. hr. Jakuba Potockiego przeszedł formalnie w 1936 roku, ale do wybuchu wojny nie zrealizowano zamierzonego projektu przekształcenia go w sanatorium. Z ramienia Fundacji zarządzał nim w tym okresie Aleksander Tyski.

W drugim tygodniu września 1939 roku Helenów obsadziły wojska niemieckie. W czasie boju pod Brwinowem 12 września majątek był rejonem koncentracji i punktem wyjściowym kontrnatarcia niemieckiej 12. Dywizji Piechoty, które zatrzymało marsz

polskiej 28. Dywizji Piechoty na Warszawę i zmusiło ją do skierowania się do Modlina. W późniejszym okresie rezydowali tu komendanci pruszkowskiego getta (1940-41) oraz Dulagu 121 (1944). W północnej części majątku urządzono lotnisko polowe, a w nie znanym bliżej miejscu wzniesiono drewniany budynek, pełniący rolę teatru i sali koncertowej. Według relacji naocznego świadka, 26 sierpnia 1944 roku w przypałacowym parku rozstrzelano prawdopodobnie SS-Brigadefuehrera Mieczysława Bronisława Kamińskiego, skazanego na śmierć przez niemiecki sąd polowy za niesubordynację i grabież mienia.

Od strony Helenowa właśnie, 17 stycznia 1945 roku, wjechały do Pruszkowa czołgi 1. Brygady Pancерnej im. Bohaterów Westerplatte. Pałac zajęło wówczas NKWD, zaś na lotnisku przez pewien czas stacjonował 17. samodzielny pułk lotnictwa łącznikowego

Uczestnicy wycieczki do Helenowa, zorganizowanej przez Pruszkowskie Towarzystwo Kulturalno-Naukowe, zebrani w pałacowej bibliotece. Po prawej stoi komendant Ośrodka, ppłk Jerzy Malewski, który był przewodnikiem wycieczki.

– jednostka dyspozycyjna Dowódcy Lotnictwa Wojska Polskiego. W 1947 roku Rosjanie opuścili majątek dosłownie z dnia na dzień, przez co wkrótce niemal cały został rozszabrowany przez okoliczną ludność. Dzięki zdecydowanej akcji nowego właściciela – Wojska Polskiego – większość wyposażenia udało się odzyskać. W pałacu zorganizowano Dom Wypoczynkowy Ministerstwa Obrony Narodowej, w 1969 roku przemianowany na Wojskowy Ośrodek Wypoczynkowy „Helenów”. W okresie powojennym wnętrza pałacu, a zwłaszcza jego górna kondygnacja uległy przekształceniu i modernizacjom (klatki schodowe, toalety); na terenie parku wzniesiono także nowe budynki zaplecza administracyjnego i mieszkalnego. Przemiany te nie naruszyły jednak w niczym zabytkowego charakteru całego założenia pałacowo-parkowego. Aktualnie obowiązującą nazwę – Ośrodek Reprezentacyjny Wojska Polskiego – nadano w 1994 roku. W chwili obecnej jest to jednostka wojskowa, podlegająca Dowództwu Garnizonu Warszawa.

BIBLIOGRAFIA:

- W. Baraniewski, T. S. Jaroszewski, *Pałace i dwory okolic Warszawy*, Warszawa 1992
- W. Baraniewski, T. S. Jaroszewski, *Po pałacach i dworach Mazowsza – przewodnik*, część 1 (wyd. II), Warszawa 1999
- J. Kaleta, *Złoto, brylanty i... śmierć*, [w:] *Przegląd Pruszkowski*, nr 2/1994
- H. Krzyczkowski, *Dzielnica Milionerów*, Warszawa 1989.
- M. Kulikowski, *Biblioteka w Helenowie*, [w:] *Szpargały*, zes. 4(9)/1935

Strona internetowa Ośrodka Reprezentacyjnego Wojska Polskiego – <http://www.orwp.wp.mil.pl>

Za uzupełnienie informacji dostępnych w literaturze dziękujemy Komendantowi ORWP, ppłk. Jerzemu Malewskiemu, który pełnił funkcję przewodnika w czasie wycieczki do Helenowa, zorganizowanej przez Pruszkowskie Towarzystwo Kulturalno-Naukowe.